

David Fernbach

Klasserna och staten

I två av Marx historiska analyser, nämligen ”Klasstriderna i Frankrike” (ej att förväxla med ”Inbördeskriget i Frankrike” som är en annan titel på ”Pariskommunen”) och ”Louis Bonapartes 18:e Brumaire”, återfinns man flera av utgångspunkterna för den politiska teorin. Marx analyserar i dessa skrifter den politiska händelseutvecklingen i Frankrike från 1848 års revolution och fram till början av 1850-talet. Han gör det i termer av den politiska klasskampens inverkan på förändringar av statsformen. David Fernbach söker i denna artikel visa hur Marx analysmetod är uppbyggd, dvs vilka begrepp och teorier som är centrala för undersökningen.

Detta avsnitt är hämtat ur Fernbachs inledning till Penguins utgåva av *Marx political writing del II: Surveys from Exile*, Penguin 1973.*

Marx och Engels började analysera erfarenheterna från 1848 års revolution i *Neue Rheinische Zeitung Revue*, som utkom med fem nummer under 1850. Förutom genomgångar¹ av den internationella ekonomin och den politiska utvecklingen innehöll *Revue* också de artiklar av Marx som senare blivit kända under namnet *Klasstriderna i Frankrike* samt Engels artiklar om den nationella författningskampanjen. Sedan *Revue* nedlagts skrev Engels artikelserien *Revolution och kontrarevolution i Tyskland 1848*² och Marx *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*.

Engels kallade *Klasstriderna i Frankrike* ”Marx första försök att på grundval av sin materialistiska uppfattning förklara ett stycke samtidshistoria ur det föreliggande ekonomiska läget.”³ Här började Marx för första gången utveckla en systematisk begreppsapparat för att hantera de politiska fenomen som förvisso är klasskampens — kampen mellan grupper vars existens och intressen bestäms av produktionsförhållandena — men som inte desto mindre är politiska, som utkämpar på det ideologins och tvångsväldets fält som ger dem deras särskilda karaktär. Marx fortsätter sin analys av den franska utvecklingen i *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*. I detta arbete, som handlar om statskuppen i december 1851, tar han itu med den paradoxala statsmakt som inte alls tycks vara ett uttryck för en samhällsklass styre utan tycks dominera det civila samhället totalt och uppifrån fungera som skiljedomare över klasskampen.

I det kommunistiska manifestet hade Marx beskrivit den moderna statens verkställande makt som blott och bart ”ett utskott, som förvaltar hela borgarklassens gemensamma affärer.”⁴ I manifestets ganska tunna framställning anses den industriella kapitalismens utveckling ha renodlat klassgränserna så att en antalsmässigt liten borgarklass står mot en ”våldig majoritet” av proletärer medan mellanliggande klasser snabbt försvinner. Dessutom har de snabba sociala förändringarna i det borgerliga samhället sopat undan alla ”ålderdomsvärdiga föreställningar och åskådningar”⁵ så att klasskampen når klara och avmystifierade uttryck.

* I de följande noterna används följande förkortningar:

KF: Marx, Karl *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, Gidlunds, Stockholm 1971

LB: Marx, Karl *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*, Arbetarkultur, Stockholm 1939

¹ Dessa genomgångar finns översatta i *The Revolutions of 1848* med undantag av de utdrag som utgör fjärde kapitlet i KF. Den ursprungliga *Neue Rheinische Zeitung* var den dagstidning i Köln Marx var redaktör för under den tyska revolutionen 1848-1849.

² Den publicerades ursprungligen under Marx' namn i *New York Daily Tribune*.

³ KF, s 36

⁴ Marx, Karl; Engels, Friedrich *Det kommunistiska manifestet*, Tiden, Stockholm 1968, s 17

⁵ *Manifestet*, s 18

Proletariatet kan utan hymlande tillstå sina klassintressen och ideologierna som försöker utmåla den härskande klassens särintresse som allmänt lyckas allt sämre med att bedra massorna. Att gå från manifestet till *Klasstriderna i Frankrike och 18:e Brumaire* är att gå från en, om också på sin egen nivå giltig så dock abstrakt teori till en i motsvarande grad komplex konkret analys. Inom en fyraårsperiod genomgick Frankrike en hel serie politiska transformationer. Aktörerna på den politiska scenen var på intet sätt omedelbart identifierbara som representanter för olika sociala intressen utan omfattade så speciella och udda företrädare som orleanister och legitimister (bägge monarkister), Berget och ordningspartiet, de ”rena” republikanerna, 10:e december-sällskapet, och den närmast komiske Louis Napoleon själv. Marx plan med dessa uppsatser var väsentligen att tyda de ovannämnda och andra politiska krafter, att förklara varför de olika klasserna i det franska samhället framträdde på den politiska arenan så som de gjorde och varför klasstriderna utkämpades som strider mellan olika stasformer.⁶

Marx förklaring tar som utgångspunkt den franska kapitalismens relativt utvecklade karaktär. ”Kampen mot kapitalet i dess utvecklade, moderna form, som kulminerar i de industriella lönarbetarnas kamp mot *industri-bourgeoisin*, är i Frankrike endast delvis ett faktum.”⁷ Industrikapitalismen var med andra ord bara ett av de produktionsätt som existerade sida vid sida i Frankrike och den stora majoriteten av den franska befolkningen var fortfarande sysselsatt inom bondesamhällets eller småborgerlighetens (det vill säga en hantverksmässig) produktion. Den lägre medelklassen hade ännu inte sjunkit ner i proletariatet, och i stället för *industri-bourgeoisin* och proletariatet som Manifestet framställer som de enda två klasser som utmärker den utvecklade industriella kapitalismen, urskiljer Marx en mycket rikare variation av klasser och fraktioner av klasser av vilka *storgodsägarna*, *finansbourgeoisin*, *industri-bourgeoisin*, *småborgarna* (av olika slag), *industriproletariatet*, *trasproletariatet*, och *jordägande småbönder* bara är de viktigaste (Tyskans ”Fraktion” har främst betydelsen ”riksparti” men Marx använder det också för att beteckna de delar av en klass som är underlag för olika politiska partier).

Givet denna mångfald av klasser är det inte ägnat att förvåna att Marx blev tvungen att modifiera den enkla modell för en härskande klass som lagts fram i *Manifestet*. Marx analyser av Frankrike antyder snarast förekomsten av å ena sidan ett *härskande block*, sammansatt av ett flertal klasser eller klassfraktioner och å andra sidan en ensam dominerande klass eller fraktion inom blocket. Under Orleansmonarkin 1830-1848 härskade ”finansaristokratin” (det vill säga *finansbourgeoisin*) medan *storgodsägarna* hade härskat under restaurationsmonarkin 1815-1830. Ännu ordnade under sina rojalistiska banér hade dessa två borgarklassens flyglar under den borgerliga republiken 1848-1851 ”funnit den statsform, under vilken de kunde härskas *gemensamt*.”⁸ Emellertid utpekar Marx — inom det härskande blocket — *finansbourgeoisin* som den dominerande fraktionen under både Orleansmonarkin och 1848 års republik. ”Hela vår framställning har visat hur republiken ända från första dagen av sin existens befäste finansaristokratin i stället för att störta den.”⁹ Fast *industri-bourgeoisins* ekonomiska intressen stod i strid med ”finansaristokratin” — den hade till och med stött februarirevolutionen — tvangs den då nu revolutionen förde med sig hotet från proletariatet att sälla sig till den klass som nyss varit dess fiende.

Eftersom varje besutten minoritet måste sätta sin lit till att de utsugna massorna utkämpar dess egna strider, kan den bara utöva politisk makt genom att framställa sitt eget särintresse som samhällets allmänintresse. Det är därför alltid nödvändigt för de besuttna klasserna att upp-

⁶ Resten av detta avsnitt bygger i hög utsträckning på Poulantzas Nicos, *Politisk makt och sociala klasser*, Partisan, Mölndal 1970

⁷ KF, s 77

⁸ LB, s 58

⁹ KF, s 162

träda på den politiska arenan i ideologisk förklädnad. Om än ”det legitima kungadömet var blott det politiska uttrycket för jord- och markägarnas nedärvda herravälde, liksom juli-monarkin blott var det politiska uttrycket för de borgerliga uppkomlingarnas usurperade herravälde”¹⁰ fortsätter Marx med att betona att den ideologiska förklädnaden också håller den fången som bär den. Fast ”hela klassen skapar och utformar”... ”en hel överbyggnad av olika och egendomligt utformade förmimmelser, illusioner, tänkesätt och livsåskådningar” ... ”med utgångspunkt från sina materiella grundvalar och de motsvarande samhälleliga förhållandena” gäller ändå att ”den enskilda individen, som får dem inympade genom tradition och uppfostran, kan inbilla sig, att de utgör de egentliga avgörande motiven och utgångspunkten för hans handlande.” Förklädnaden har därför sin särskilda inverkan på den politiska kampen. Även om den förenade borgerligheten som ordningspartiet ”utövade... ett herravälde över de andra klasserna i samhället som var oinskränkta och hårdare än någonsin tidigare, under restaurationen eller under julimonarkin” undergrävde samtidigt republiken det politiska herraväldets ”samhälleliga grundval” eftersom borgerlighetens två fraktioner ”nu omedelbart — utan att kunna gömma sig bakom kronan, utan att kunna avleda nationens intresse genom sina underordnade strider sinsemellan och med kungadömet — stod öga mot öga med de underkuvade klasserna och måste kämpa med dem.”¹¹

Klassintressenas ideologiska representation bestämmer dessutom för varje klass ett därtill hörande speciellt skikt av ideologer. När Marx skriver om Berget betonar han att vad som gjorde de demokratiska ideologerna till småborgerlighetens representanter inte var att de själva var småhandlare utan ”att de i sin tankevärld inte kommer utanför de skrankor som småborgaren i det praktiska livet aldrig kommer utanför, att de därför teoretiskt drives till samma uppgifter och lösningar, som småborgarna praktiskt drives till av sitt materiella intresse och sin ställning i samhället. Detta är överhuvudtaget förhållandet mellan en klass *politiska och litterära representanter* och den klass de representerar.”¹²

Under vissa omständigheter kan de ideologiska former klasskampen nödvändigtvis utkämpas i föra ett parti till makten som inte alls företräder en väldefinierad klass eller fraktion. Sedan juniupproret slagits tillbaka innehades den politiska makten tillfälligt av den ”republikanska bourgeoisifraktionen”. Marx säger uttryckligen att ”den var inte en fraktion inom bourgeoisin, som sammanhölls av några gemensamma intressen eller avgränsades genom säregna produktionsbetingelser” utan den var snarare ett koteri av ”författare, advokater, officerare och tjänstemän.”¹³

Det som möjliggjorde för dessa ”rena republikaner” att ta makten var att det klassblock februarirevolutionen kullstörtat hade styrt genom monarkins politiska form. De ideologer som av särskilda, av den franska historien betingade, skäl stod för republikanismen som sådan fann sig alltså i den nya ordningen inneha en privilegierad ställning; men som deras styre inte grundades på en fast klassbas bragtes det till en snar ände av den dynamiska klasskampen.

Detta för oss till den representativa demokratins kärnfråga. Hur förklarar Marx teori att en besutten minoritetsklass genom en demokratisk författning tryggt kan utöva politisk makt?

Det första man bör lägga märke till är att Marx konsekvent vägrar att idealisera den politiska demokratins former, vägrar att uppfatta denna särskilda statsform som säregen vad beträffar det uttryck den ger åt det civila samhällets krafter. Det är inte och kan inte vara på den parlamentariska arenan klasskampen slutgiltigt kommer att få sin lösning. När han utförligare dissekterar 1848 års franska revolution upprepar Marx vad han tidigare i *Neue Rheinische Zeitung* betonat som en praktisk nödvändighet: det är klasskampen som skapar den politiska

¹⁰ LB, s 69-70

¹¹ LB, s 71

¹² LB, s 73-74

¹³ LB, s 46-47

demokratin och det är klasskampen som kullstörtar den. Varje illusorisk föreställning om något annat är parlamentarisk kretinism — ”den egendomliga sjukdom, som sedan 1848 grasserat över hela kontinenten... som försätter de smittade till en inbillad värld och berövar dem varje uppfattning, varje minne, varje förstående av den krassa världen omkring dem.”¹⁴

Marx förkastar ingalunda det värde den parlamentariska demokratin har för de utsugna klasserna och hänvisar faktiskt till den som ”politisk frigörelse”.¹⁵ Men han vidhåller att de samhällseliga motsättningar som kvarstår efter den politiska frigörelsen inte kan upplösas med rena förnuftsskäl eller med en omröstning bland politiska ombud.

Tvärtemot att försvara effekten av den allmänna rösträtten angriper Marx direkt den ”magiska kraft” som ”republikaner av den gamla skolan” tilldelat den¹⁶ och riktar sin bittra ironi mot försöken att sätta abstrakta rättvisekrav före klasskampens utfall. När den provisoriska regeringen bestred ”barrikadkämparnas rätt att utropa republik” därför att ”denna rätt hade endast folkets majoritet” anmärkte Marx att ”bourgeoisin tillät folket endast en form av maktutövning — kampen”.¹⁷ Den möjliga motsägelsen mellan den allmänna rösträtten och proletariats klassintressen kom i blyxtbelysning genom händelserna i maj och juni 1848. Då den konsituterande församlingen som valts i april visade sig ha en kraftig reaktionär majoritet försökte proletariatet i Paris störta den och släppte loss junidagarnas desperata uppror mot den. Långt ifrån att fördöma parisproletariatet för att det försökte påtvinga det franska samhället sin vilja hyllade Marx ”den djärva kampparollen: *Bourgeoisins störtande! Arbetarklassens diktatur!*”¹⁸

När detta väl är sagt ger Marx i övrigt i dessa texter inte någon förklaring till att ett kapitalistiskt klasstyre stadigvarande kan upprätthållas i en representativ statsform med allmän rösträtt. I själva verket mötte han inte ett sådant fenomen förrän sent i sitt liv just därför att allmän rösträtt inte beviljades (det är något annat än att under korta revolutionsperioder tillkämpa sig den) i något land förrän, och med mindre än, att hotet om arbetarklassens revolution undertryckts. 1850 uppträder alltså den allmänna rösträtten i Marx teori om staten som en inre motsägelse. ”De klasser — proletariatet, bönderna och småborgarna vars sociala slaveri den ska upprätthålla, får genom den allmänna rösträtten den politiska makten. Och den klass — bourgeoisin — vars gamla samhällseliga makt den sanktionerar, förlorar de politiska garantierna för denna makt.”¹⁹ Marx påstår inte bara att den allmänna rösträtten till slut måste avlägsnas ”av en revolution eller av reaktionen”²⁰ utan också att den i sig framkallar en ohållbar situation och han går i själva verket så långt att han försäkrar att: ”i de gamla civiliserade länderna med utvecklad klassbildning, med moderna produktionsbetingelser och med ett andligt medvetande, där alla nedärvda idéer smält in genom århundradens arbete — i dessa länder betyder republiken överhuvudtaget blott den politiska omvälvningsformen för det borgerliga samhället och inte dess konservativa livsform.”²¹

I fråga om andra republiken hade den allmänna rösträtten förvisso inte någon stabil form även om Marx generalisering härifrån skulle visa sig felaktig. Proletariatets, böndernas, och småborgarnas missnöje ledda borgarklassen att sätta sin lit till monarkin i stället för till den parlamentariska demokratin och Bonapartes monarki var den enda som kunde vinna ett livskraftigt folkligt stöd.

Bonapartismen tycks vid första anblicken kullkasta Marx teori om staten som ett organiserat

¹⁴ LB, s 118

¹⁵ KF, s 110

¹⁶ KF, s 89

¹⁷ KF, s 71-72

¹⁸ KF, s 95

¹⁹ KF, s 110

²⁰ KF, s 194

²¹ LB, s 44-45

klasstyre eller till och med klassblocksstyre. Marx själv skrev: ”Frankrike tycks alltså blott ha undkommit en klass despoti för att falla tillbaks till en individs despoti, och det en individ som inte har någon auktoritet. Kampen tycks ha utfallit så, att alla klasser lika maktlösa och lika ordlösa faller på knä för gevärskolven.”²² Emellertid fortsätter Marx med att lösa denna paradox genom att analysera bonapartismen, om än inte som ett klassblocks organiserade styre, så i varje fall som ett bestämt resultat av klasskampen.

Det finns tre grundelement i Marx analys av bonapartismen: *motsatsen stat/samhälle*, *borgarklassen*, och *bondeklassen*. Marx formuleringar kring förhållandena mellan dessa element är ofta ganska klumpiga eftersom hans begrepp mödosamt framföds ur hans analys av de samtida politiska händelserna men de grundläggande bindningarna är tydliga nog. För det första betonar Marx den franska statsapparats kontinuitet från det att den förste Napoleon fulländade den till 1848 års revolution. Den verkställande makten hade gradvis stärkts av kampen mot revolutionen tills den blev: ”denna fruktansvärda parasitkropp, som täcker den franska samhällskroppen som en hinna och stoppar till alla dess porer”²³; ja, en apparat som verkligen kämpar för att skaffa sig egen makt. Under Louis Bonaparte tycktes den verkställande makten helt ha kastat loss från varje klassbas men Marx bestämmer dess förhållande till två särskilda samhällsklasser.

Å ena sidan för Marx fram bönderna som bonapartismens passiva klassbas: ”Bonaparte representerar en klass, och till och med den talrikaste klassen i det franska samhället, *småbönderna*.”²⁴ Trots den term han använder är emellertid denna representation av ett helt bestämt, särskilt slag. Även om bondeklassen var en nödvändig förutsättning för Bonapartes styre uppfattar Marx förvisso inte bonapartismen som en ”bondeklassens diktatur” så som han talar om ”borgarklassens diktatur” eller ”arbetarklassens diktatur”. I själva verket var bönderna på grund av att de isolerats i produktionsprocessen och på grund av Frankrikes dåliga kommunikationer ”ur stånd att i sitt eget namn göra sitt klassintresse ”gällande” så att ”deras representant måste samtidigt uppträda som deras herre och som en auktoritet över dem, som en oinskränkt regeringsmakt, som beskyddar dem mot de andra klasserna och sänder dem regn och solsken från ovan.” Ja, Marx går så långt att han säger: ”Småböndernas politiska inflytande får alltså sitt sista uttryck i att den verkställande makten underordnar samhället under sig.”²⁵

Men i övrigt utgör Bonapartes ”representation” av bönderna utan minsta motsägelse ett komplement till hans representation — i en helt annan mening — av borgarklassen själv. Marx anser inte bara att de borgerliga parlamentarikerna beredde vägen för Bonaparte med sin attack på den allmänna rösträtten utan framställer det mer avgörande så att den ”*utomparlamentariska massan av bourgeoisin...* uppmanade Bonaparte att undertrycka och förintä dess talande och skrivande del, dess politiker och dess skribenter... så att den nu förtroendefullt skulle kunna sköta sina privata affärer under skyddet av en stark och oinskränkt regering.”²⁶ Hur kan det komma sig att borgarklassen kan anförtro en annan makt än sig själv det politiska styret? Hur kan den vara säker på att Bonaparte kommer att skydda dess intressen så väl, i synnerhet som en klass som frivilligt avhänt sig den politiska makten inte på samma sätt kan ta tillbaka den när statsapparaten väl en gång dominerar det civila samhället och berövar alla, borgarklassen också, alla politiska rättigheter? Marx besvarar inte uttryckligen den frågan men svaret ligger egentligen i det kapitalistiska produktionssättets egen natur. Som Marx skulle komma att förklara i *Kapitalet* behövs inget politiskt våld för att utvinna mervärdet och tillförsäkra de kapitalistiska förhållandena en utvidgad reproduktion; härvidlag skiljer de sig

²² LB, s 152

²³ LB, s 152

²⁴ LB, s 154

²⁵ LB, s 155-156

²⁶ LB, s 135-136

fundamentalt från slav- och feodalsamhällets produktionssätt. Allt som behövs är den grundläggande rättsliga ram som skyddar ett fritt utbyte av varor, ty arbetskraften är själv en utbytbar vara. När väl de förkapitalistiska hindren för kapitalismens utveckling undanröjts behöver inte borgarklassen själv styra staten direkt så länge bara statsmakten är sådan att den bibehåller den nämnda rättsliga ramen och undertrycker alla revolutionära hot mot den.

Under sådana omständigheter är emellertid den verkställande makten för egen del precis lika beroende av det kapitalistiska produktionssättet ty som ”parasitkropp” lever den själv på det av arbetarklassen producerade mervärdet och är lika hotad av proletariats revolution som borgarklassen. Den bonapartistiska staten och den franska borgarklassen delade sålunda en grundläggande intressegemenskap; förvisso fanns det rum för inbördes stridigheter dem emellan men dessa kunde aldrig bli annat än sekundära i förhållande till deras gemensamma fiendskap mot proletariats. Bondeklassen var å andra sidan bara ett verktyg för Bonapartes ambitioner. Oförmögen som den var att fritt och oberoende organisera sig själv nöjde den sig med de få symboliska gester som krävdes för att undvika ett spontant uppror. Det är därför inte förvånande att den bonapartistiska regimen förutom att den upprätthöll den kapitalistiska statens elementära funktioner också aktivt medverkade till att främja den franska kapitalismens utveckling, en medverkan som troligen sträckte sig längre än någon borgerligt-demokratisk regim kunnat åstadkomma.

Marx fullbordade teori förklarar visserligen tillfredsställande det symbiotiska förhållandet mellan borgarklassen och den bonapartistiska staten men 1852 var han ännu inte villig att erkänna detta som ett hållbart tillstånd. I sina tidigare formuleringar, särskilt *Den tyska ideologin* och *Manifestet*, antar den historiska materialismen en identitet mellan vad Marx senare skulle särskilja som den (ekonomiskt) ”härskande klassen” och den (politiskt) ”styrande kasten”.²⁷ Endast i den vidare utvecklingen under 1850-talet av Marx teori om produktionssätt framträdde ekonomi och politik som klart urskiljbara om än nära förbundna nivåer hos samhällsformationen.

Följaktligen underskattade Marx livslängden hos Louis Bonapartes regim. Han förutspådde optimistiskt att en kris som snabbt förvärrades skulle uppstå ur de påstått konfliktfyllda krav som ställdes på Bonaparte genom hans behov att uppträda som ”den patriarkaliska välgöraren åt alla klasser”²⁸ — men visst är detta ett normalt funktionellt krav på varje regering. Marx förhoppning att Bonaparte ”bringar hela den borgerliga hushållningen i förvirring”²⁹ uppfylldes inte och Marx anför egentligen inte några tillfredsställande skäl att den skulle uppfyllas.

Till slut står det klart från Marx analys av den verkställande makten i Frankrike att han betraktade staten som något förmer än bara ett verktyg för den härskande klassens makt. För Marx medförde själva närvaron av en statsapparat skild från det civila samhället — något som borgarklassen behöver för att behålla sin överhöghet — ett speciellt statens förtryck av det civila samhället som går förbi och utöver den kapitalets utsugning av proletariats som staten bevarar. Den proletära revolutionens uppgift är inte bara att upphäva den kapitalistiska utsugningen utan också att befria det civila samhället från statsapparatens dominans. I detta sammanhang inför Marx för första gången uppfattningen att revolutionen ska krossa statsapparatens men han gör det indirekt och som en uppgift som underförstått gäller Frankrike enbart.³⁰ Först 1871 skulle Marx komma att i klartext och med hänvisning till pariskommunen peka ut precis vad det innebar att ”krossa” statsapparatens och vilken organisationsform proletariats måste ersätta den med.

²⁷ ”Parties and Cliques”, s 279

²⁸ LB, s 165

²⁹ LB, s 167

³⁰ LB, s 152-153